

Rahibə Əliyeva
memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru
rahibe_eliyeva@mail.ru
(Azərbaycan)

İSLAM HƏMRƏYLIYININ AZƏRBAYCAN MEMARLIĞINDA TƏCƏSSÜMÜ

Bu ilin Prezident İlham Əliyev tərəfindən “İslam həmrəyliyi ili” elan olunması vaxtında qəbul olunmuş və zamanın çağırışlarına cavab verən addımdır. “İslam həmrəyliyi ili” yalnız din amilini deyil, eyni zamanda müsəlman ölkələrinin həm iqtisadi, həm mədəniyyət, həm də məənəviyyət sahəsində bir-birinə dəstək olması, həmrəy olması məsələsini özündə əks etdirir və onlar arasında nifaq salmaq istəyənlərə bir cavabdır. Lakin mən İslam həmrəyliyiinin memarlıqda təcəssümündən bəhs etmək istərdim. Bu özünü, İslam ölkələrinin Azərbaycanda apardığı birgə bərpa və bir sıra məscidlərin inşasında özünü göstərir.

2016-cı ilin statistikasına əsasən, işğal olunmuş rayonlar istisna olmaqla Azərbaycanda 2 min 166 məscid var. Onlardan 209-u Naxçıvan Muxtar Respublikasında, 135-i Bakıda yerləşir. Qalanları isə digər bölgələrin payına düşür.

Azərbaycan dünyəvi dövlət olsa da, fəaliyyəti qanunvericiliyin tələblərinə cavab verən bütün dini konfessiya və icmalara bərabər imkanlar yaradır. Ölkə əhalisinin əksəriyyəti müsəlman olduğundan isə təbii ki, daha çox islam dini inancı ilə bağlı olan ibadət yerləri üstünlük təşkil edir. Bu baxımdan Azərbaycan dövləti ölkə rəhbərliyi səviyyəsində məscidlərin tkinitisinə, inanclı insanların burada ibadətinə üstünlük verir.

Maraqlıdır ki, Azərbaycanda olan məscidlərin müəyyən qismi Müstəqillik illərində xarici dövlətlər tərəfindən də tikilib. Əgər bu statistikaya nəzər salsaq görərik ki, Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra xarici dövlətlər və onların nəzarətində olan təşkilatlar tərəfindən ölkəmizdə 119 məscid tikilib. Bu məscidləri ötən əsrin 90-cı illərində Türkiyə, Küveyt, Səudiyyə Ərəbistanı, Qətər, İran inşa edib. Türkiyə tərəfindən Azərbaycanda tikilən məscidlərin sayı 23-dür. Bunlardan 7-si Türkiyənin Diyanət İşləri Başqanlığı tərəfindən Bakı, Qusar, Yevlax, Ağdamda tikilib. Gəncliyə Yardım Fondu isə

Oğuz, İsmayılı, Zaqatala, Qəbələ, Göyçay, Ağsu, Şamaxı, Şəki, Kürdəmir rayonlarında 12, türkiyəli iş adamları Sumqayıt, Xaçmaz və digər rayonlarda da məscid binaları inşa etdirib.

Azərbaycanda xarici ölkələr tərəfindən tikilən və bərpa olunan məscidlərin $\frac{2}{3}$ -si Küveytin payına düşür. Küveyt ümumilikdə Azərbaycanda 73 məscid tikdirib. Bunlardan 56-sı “İslam İrsinin Dirçəlişi” Cəmiyyəti, 15-i Asiya Müsəlmanları Komitəsi, 1-i İslam İnkişaf Bankı, 1-i isə Küveyt vətəndaşı tərəfindən tikilib. Maraqlıdır ki, “İslam İrsinin Dirçəlişi” Cəmiyyətinin tikdirdiyi məscidlərdən 14-ü hazırda fəaliyyət göstərmir. Onlar təriqətçilik meyilləri nəzərə alınandan sonra fəaliyyətini dayandırmışdır.

Səudiyyə Ərəbistanı isə Azərbaycanda 3 məscid tikdirib. Beynəlxalq İslam Gənclər Assambleyası Şirvanda 1 və Gədəbəy rayonunun mərkəzində 1 məscid inşa etdirib. Səudiyyə Ərəbistanı hökuməti Astara rayonunun Vəznəş kəndində 1 məscid tikdirib.

Qətər isə Azərbaycanda cəmi 1 məscidin əsasını qoyub. “Qətər” Xeyriyyə Cəmiyyəti tərəfindən Qaxda inşa edilmiş məscid hazırda da fəaliyyət göstərir.

Maraqlıdır ki, daim Azərbaycanda dini hərəkətin güclənməsini istəyən cənub qonşumuz İran cəmi 1 məscidlə kifayətlənib: Bakıdakı Hüseyniyyə məscidi. Bura əsasən İran vətəndaşlarının ibadət etmələri üçün nəzərdə tutulub. Lakin bu məscidə gələnlərin böyük əksəriyyətini azərbaycanlılar təşkil edir. Məscid İranın Azərbaycandakı səfirliyinin Mədəniyyət Mərkəzinin birbaşa nəzarəti altında fəaliyyət göstərir. Məscid həcm-məkanına görə çox da böyük olmasa da, İran memarlığı üslubunda, zəngin kaşı işləmələri ilə diqqəti cəlb edir. Sırasıyla tikililər içərisində mühəllə xarakter daşıyan Hüseyniyyə məscidi Bakının mərkəzi məscidlərindən biridir.

Türkiyənin Dini İşlər Vəqfinin Azərbaycan torpaqlarının müdafiəsi uğrunda şəhid olan türk əsgərlərinin xatirəsinə əbədləşdirilməsi məqsədilə Bakıda Dağüstü parkda inşa olunan “Şəhidlər” məscidi 1996-cı ildə tikilib. Məscidin üzərində “Şəhidlər məscidi Anadolu türklərinin azərbaycanlı qardaşlarına bir hədiyyəsidir” sözləri yazılıb. İki minarəli məscid Türk milli memarlığı üslubunda tikilmişdir.

“İlahiyyət” məscidi Bakı şəhəri, Yasamal rayonunda yerləşir. 1993-cü ildə tikilmiş məscidin sahəsi 600 m² təşkil edir və burada eyni vaxtda 1500 nəfər ibadət edə bilər. 3 mərtəbəli, bir minarəli məscid şəhərimizə gələn türk və ərəb dindarlarının ibadət yeridir.

Mehdiabad qəsəbəsində 400-500 nəfərlik məsciddə həm sünnilər, həm də şiələr ibadət edir. Məscidin üzərindəki lövhədə qeyd edilib ki, bu Allah evi

1999-cu ildə Türkiyə Diyanet Vakfı tərəfindən inşa edilib. Məsciddə 2007-2008-ci illərdə təmir işləri aparılıb. Mərkəzi günbəzli, 1 minarəli məscid türk və azərbaycan xalqlarının həmrəyinin daha bir nümunəsidir. Azərbaycan-Türkiyə qardaşlığını simvolizə edən daha bir “Qardaşlıq” məscidinin - həm məzhəblər arasındakı, həm də Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı qardaşlığı təmsil edən məscidin 6 aya qədər açılması gözlənilir. Bakıda türk məscidinin inşasına dair razılıq Azərbaycan dövlət başçısı ilə 2011-ci ilin payızında keçirilən görüşdə əldə olunub. Məscidin inşasının maliyyələşdirilməsini hər iki tərəf həyata keçirir. Məscid Binəqədiddə tikilir və 10 min kvadrat metr sahəni əhatə edəcək. Üç mərtəbədən ibarət olacaq məsciddə eyni vaxtda dörd min mömin ibadət edə biləcək. Məscidin xüsusi kitabxanası da olacaq.

Kazım Qarabəkir Paşa Məscidi - Naxçıvan şəhərində yerləşən ibadətqah və memarlıq abidəsidir. 1918-1919-cu illərdə Naxçıvanın erməni təcavüzündən xilas edilməsində böyük şücaət və mərdlik göstərmiş, 1921-ci ildə Qars müqaviləsini imzalamış, Mustafa Kamal Atatürkün silahdaşı, Türkiyə ordusunun Şərq cəbhəsinin komandanı Kazım Qarabəkir paşanın şəərəfinə Türkiyə Cümhuriyyətinin Diyanət İşləri Vəqfinəndəstəyi ilə inşa edilmişdir. Məscidin açılışı 13 oktyabr 1999-cu ildə olmuşdur. Məscidin açılışında Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev və Kazım Qarabəkir Paşanın qızı Timsal Qarabəkir iştirak etmişlər.

1995-ci ilin 20 sentyabr tarixində tikintisinə başlanan binanın xərclərini Belçikalı türklərin vəsaiti ilə ödənilmişdir. Məscidin memarı Çingiz Seçkin, layihə mühəndisi isə Həmid Turac olmuşlar. Qoşaminarəli məscid binasının giriş qapısı (portal) şimal tərəfdəndir. Bina üç mərtəbəli qurularaq, özülü, divarları, günbəzlə minarələri dəmir betondan tökülmüşdür. Divarlara xaricdən Qaradağ mişar daşından üzlük pilitələri hörülmüşdür.

Məscid binasının sahəsi 550, həyəti ilə birlikdə 13 min kvadrat metrdir. Minarələrin hündürlüyü 38 m, əsas gümbəz 19 m, yanlarındakı günbəzlər isə 4 metr ucalıqındadır. Binanın birinci mərtəbəsində böyük dəhlizlə yardımçı otaqlar, ikinci mərtəbəsində isə kişilərin ibadət salonu, cənub divarda da mehrab vardır. Mehraabın ətrafında mərmər üzərində ərəbcə Quranın “Bəqərə” surəsindən “Ayətəl-kürsü” ayələri həkk edilmişdir. Məscidin üçüncü mərtəbəsinə minarələrdən pillələrlə yol gedərək yan divarlardakı eyvanı xatırladan qadınların ibadəti üçündür. Məscidin pəncərələri rəngli şüşələrlə vitraj işlənmiş, daxili divarlar naxışlarla bəzədilərək, minarə ilə күnbəzlərin üst örtüklərinə qurğuşun təbəqəsi çəkilmişdir. Məsciddə eyni vaxtda 1000 nəfə-

rin ibadəti nəzərdə tutulmuşdur. Salonun içərisində günbəzdən çilçirəq asılmış, əzan vermək üçün müasir avadanlıqlar quraşdırılmışdır.

Azərbaycanın bölgələrində Türkiyə dövləti tərəfindən inşa olunmuş Zaqatala şəhərindəki Cümə məscididir. Məscid binasının inşasına 1998-ci ilin fevral ayında başlanılıb, 2000-ci ilin oktyabr ayında başa çatıb. 2001-ci ilin may ayının 7-də məscidin rəsmi açılışı olmuşdur. Bu ibadət ocağında ilk cümə namazı 2001-ci ilin mayında qılınmışdır. Türk memarlığı əsasında inşa edilən məscid binasının baş ustası Türkiyənin Giresun bölgəsindən olan Adem Elmas usta olmuşdur. Tikintidə həmçinin Zaqataladan olan ustaların da böyük zəhməti vardır. Məscidin iki minarəsi mövcuddur. Minarələri də giresunlu minarəçi ustalar inşa etmişlər. Məscid daxilindəki bəzək işləri, xəttat yazıları və ornamentli rəsmlər istanbullu Əli ustanın və Zaqatala rayonunun Tala kəndindən olan ustaların əl əməyinin bəhrəsidir. Məscidin daxili uzunluğu 25 metr, eni 17 metr, hündürlüyü 21 metrdir. Binanın tamamlama hissəsi günbəzvari olub, ana günbəzin diametri 15 metrdir. Örtük konstruksiyası müxtəlif diametrlili 13 günbəzdən ibarətdir. Günbəzlər qurğuşun təbəqə ilə örtülmüşdür. Ümumiyyətlə, binanın örtüyü üçün 24 tondan yuxarı qurğuşun təbəqədən istifadə edilmişdir. Məsciddaxili birinci mərtəbənin divarları, mehrab və onun əhatəsi xüsusi, İstanbuldan gətirilmiş çini örtüklə işlənmişdir. Həmin örtüyün üzərində divarboyu “İnsan” surəsinin 5-25-ci ayələri həkk edilmişdir. Meh-rabın əhatəsində və ana günbəzin ortasında “Ayətəl-Kürsü” yazılıb. Məscidin minarələri, moizə kürsüsü və məhəccərləri İstanbul emalatxanalarında Afrikadan gətirilmiş xüsusi ağac materialından hazırlanmışdır.

Müstəqillik illərində Səudiyyə Ərəbistanı ilə Azərbaycan arasında-
kı İslam həmrəyliyi bariz nümunəsi bölgələrdə tikilmiş kiçik məhəllə məscidləridir. İsmayılı rayonunun bir sıra kəndlərində inşa olunmuş kiçik həcmli məhəllə məscidləri öz sadə plan quruluşu və həcm-məkan quruluşu ilə diqqəti cəlb edir. Bir minarəli, vahid ibadət zalı ilə dini tikililər əhəng daşından inşa olunub.

Azərbaycanda müxtəlif müsəlman ölkələrinin inşa etdiyi məscidlərin minarələrinin təsnifatına diqqət ayırdıqda onların quruluş etibarilə fərqləri hiss olunur. Bu fərq memarlıq üslublarından irəli gəlir. Məsələn, İran və İraq məscidlərinin minarələri adətən bir şərəfəlidir, dairəvi en kəsiyinə malikdir və dəbilqə formalı günbəzlə yekunlaşır. Türkiyə minarələri bir qayda olaraq nazik dairəvi və ya gülvari en kəsiyinə, konusvari ucluğa, çoxşərəfəli quruluşa malik olur.

İran İslam Respublikasının Azərbaycan Respublikası ilə həmrəyliyi, cənub qonşumuzun Bakıda tikdiyi Hüseyniyyə məscidi ilə yanaşı bir sıra bərpa və sosial-iqtisadi layihələr və tikinti işlərində həyata keçirilmişdir.

Bərdə şəhərindəki XIV əsr türbəsi olan “Allah-Allah” türbəsi uzun illər baxımsız qalmış, ötən əsrin 50-ci illərində başlanmış və səhv aparılan bərpa işləri nəticəsində türbənin görkəmi dəyişilmişdir. Üstəlik, üzərinə qoyulan ağır beton konstruksiya abidədə çatların əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Türbənin şimal və cənub hissələrindəki kitabelər, həmçinin kaşidan istifadə olunaraq yazılan “Quran” ayələri, sonradan silinmişdir [1]. Türbənin restavrasiyası erməni əsilli ustalara həvalə olunduğundan, bütün bu işlər məqsədyönlü şəkildə türbənin dağıdılmasına hesablanmışdır. 60 ildən sonra isə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin sifarişi ilə “Azərbaycan” Elmi-Tədqiqat Layihə İnstitutu tərəfindən türbənin bərpasına başlanılmış və abidənin bərpası prosesində yerli ustalarla yanaşı İran mütəxəssisləri də iştirak etmişlər. Onun sözlərinə görə, istifadə olunan materiallar, əsasən Təbriz və Zəncan şəhərlərindən gətirilmişdir. Türbənin tarixiliyini qorumaq məqsədiylə, daxili hissəsi layihəyə əsasən, sarı torpaq, acıdılmış arpa samanından əldə olunan məhlul və keçi tükündən ibarət xüsusi qarışıqdan istifadə olunaraq bərpa olunmuşdur.

İran-Azərbaycan dövlətləri üçün böyük perspektivlər açan Şimal-Cənub dəmir yolu və Astara çayı üzərində qurulan dəmir yolu körpüsünün təməli 2016-cı il aprelin 20-də qoyulub. Körpü, Azərbaycan və İran arasında dəmiryolu bağlantılarının uzunmüddətli olmasına səbəb olacaq. Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizinin önəmli həlqələrindən olacaq dəmir yolu körpüsünün eni 10 metr, uzunluğu isə 82 metr olacaq. 3 aşırımlı və 4 dayaqlı olmaqla layihələndirilən körpünün üzərində hər 2 istiqamətdə qatarların hərəkətinin təmin olunması məqsədilə iki xətt quraşdırılacaq. Dəmir yolu körpüsünün tikintisi xərcləri Azərbaycan və İran tərəfindən bərabər paylarla ödəniləcək.

Körpünün tikintisinin 2016-cı ilin sonunadək yekunlaşdırılması planlaşdırılır. Bu, dəhlizin birinci mərhələsi hesab olunan Azərbaycanın ərazisində Astara dəmir yolu stansiyasından İran sərhədinə kimi 8,3 km-lik yolun, İran tərəfində 1,7 km-lik dəmir yolu xəttinin və yükəşirə terminalının tikintisi işlərinin tamamlanacağı vaxt ilə üst-üstə düşür. Bununla da, ölkələrimizin dəmir yolu şəbəkələrinin birləşdirilməsinə və dövlət başçıların qarşımızda qoyduğu vacib və tarixi bir missiya həyata keçirilmiş olacaq. Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizinin bir hissəsi olan Astara çayı üzərində dəmir yolu körpüsü Azərbaycan və İran arasında iqtisadi və ticarət əlaqələrinin daha

da inkişafında, xüsusilə yükdaşımlar sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsində əhəmiyyətli olacaq [2].

İslam ölkələrinin həmrəyliyi özünü orta əsrlərdən bəri memarlığın mülki (karvansaray, körpü), dini, xatirə tikililərində öz əksini tapmışdır. Bu və digər ölkənin memar-ustaları müxtəlif Şərq ölkələrinə dəvət olunmaqla, yaratdıqları memarlıq şedevrlərini həmən ölkələrin mədəniyyətinin bir hissəsinə çevirmiş, bu da öz növbəsində mədəniyyətlərin çulğalaşmasına səbəb olmuşdur. İslam ölkələrinin həmrəyliyi bu gün də davam edir, yeni memarlıq tikililəri, bərpa işləri, sosial layihələr onları bir-birinə daha da yaxınlaşdırır.

Açar sözlər: İslam həmrəyliyi, Azərbaycan, məscidlər, Şərq ölkələri, körpü.

ƏDƏBİYYAT

1. Усейнов М., Саламзаде А., Бретаницкий Л. История архитектуры Azerbaijan. – Москва, 1963.
2. Read more: <https://sputnik.az/economy/20160419/404743137.html>
3. Modern.az saytı

Рахиба Алиева (Азербайджан)

Отражение Исламской солидарности в Азербайджанской архитектуре

В статье рассматривается солидарность Восточных, Исламских стран в архитектуре Azerbaijan. После восстановления независимости Azerbaijan в нашей стране были построены 119 мечетей иностранными государствами и их контролируемые организациями. Эти мечети были построены в 90-х годах прошлого века Турцией, Кувейтом, Саудовской Аравией, Катаром, Ираном. Со стороны Турции построены 23 мечетей в Баку, Гусаре, Евлахе, Агдаме, Огузе, Исмаиллах, Загатале, Габале, Гейчае, Агсу, Шамахе, Шеки, Курдемире. Кувейт построил в Azerbaijan 23, Саудовская Аравия 3, а государство Иран 1 мечеть.

Ключевые слова: Исламская солидарность, Azerbaijan, мечети, Восточные страны, мост.

Rahiba Aliyeva (Azerbaijan)**Reflection of Islamic solidarity in the Azerbaijani architecture**

The paper highlights the solidarity of the Eastern and Islamic countries in the architecture of Azerbaijan. After the restoration of Azerbaijan independence 119 mosques were built in our country by foreign states and their controlled organizations. These mosques were built in the 90s of last century by Turkey, Kuwait, Saudi Arabia, Qatar, and Iran. By Turkey 23 mosques were built in Baku, Gusar, Yevlakh, Aghdam, Oguz, Ismayilli, Zagatal, Gabala, Goychay, Agsu, Shamakh, Sheki, Kurdemir. In Azerbaijan were built 23 mosques by Kuwait, 3 by Saudi Arabia, and 1 mosque by Iran.

Key words: Islamic solidarity, Azerbaijan, mosques, Eastern countries, bridge.